

ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԵ ՏՈՍԴՈՅԵԻՍՔԻԻ ‘ՔԱՐԱՄԱԶՈՎ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ’, ԷՆ ⁽¹⁾

Մ Ե Ծ Հ Ա Ի Ա Տ Ա Ք Ն Ն Ի Չ Ը

Գիտե՛ս թէ տարի մը առաջ քերթուած մը յօրինած եմ. բայց մի՛ խնդար: Եթէ տասը վայրկեան եւս չհորհես ինծի, քեզի կը պատմեմ՝ զայն:

— Քերթուած մը գրած ես:

— Ո՛չ, պատասխանեց իման ժպտելով, որովհետեւ կեանքիս մէջ երկու տող ոտա-
նաւոր անգամ չեմ գրած: Բայց երազած եմ այդ քերթուածը եւ կը յիշեմ՝ զայն: Իմ առաջին ընթերցողս պիտի ըլլաս դուն,

(1) Քարամազով եղբայրները քննադատեն-
րու միաձայն վկայութեամբ զլուս-դորձոցն
է անգուգական Տոսդոյեւսքիին: Իր վէպերուն
մէջ միակն է ան միանգամայն, ուր իր դա-
նազան տիպարներուն մէջ բեկանուելով ա-
մենէն աւելի հայելիացած կը գտնենք հեղի-
նակին բազմադիմի անձնաւորութիւնը, այս-
ինքն անոր յորդազեղ, իրարու հակադիր ուղ-
ղութիւններով ծայրայեղութեանց տարուած
խառնուածքը, անոր սանձակոտոր զգայնու-
թիւններն ու նաեւ համամարդկային ամենա-
խաղաղ զգացումները, անոր ժխտական,
սկեպտիկ գաղափարներն ու նաեւ բարձրօրէն
քրիստոնէական մտածումները: Ու բոլոր իր
միւս վէպերուն պէս, որոնց մէկ ծայրէն միւսը
ուրական մըն է կ'անցնի, ընթերցողը հեւաս-
պառ քշելով որոտումներու եւ փայլատակում-
ներու ընդմէջէն, եւ որոնց վերջաւորութեան
կարծես ընտելեան մէկ զարհուրելի աղէտքն
է որ կը խաղաղի յեղակարծօրէն ու երանա-
կան լուսապսակի մը տակ յաղթական կը
հանդիսանան մարդուն ազնուագոյն զգացում-
ները, այս դորձին մէջ ալ, ու միւսներէն շատ

այսինքն առաջին ունկնդիրս: Ինչո՞ւ չ'օգ-
տուիմ ներկայութենէդ: Կ'ուզե՛ս:

— Ականջս քեզի է:

— Քերթուածիս տիտղոսն է Մեծ Հա-
ւասաբնիքը, անհեթեթ բան մըն է, բայց
կ'ուզեմ որ ճանչնաս զայն:

Գրական տեսակէտով նախամուտ մը
պէտք է սակայն: Գործողութիւնը տեղի
կ'ունենայ ԺԶ. դարուն: Գիտես թէ այդ

աւելի լայն չափով մը, իրարու կ'ընդհարին
ապերասան հեշտախնդրութիւնը, մոլեգին
կիրքերը, ոճիրը, արտաոտոց յիմարութիւններ,
այլանդակ, ծիծաղելի, արտասուելի տիպար-
ներ, բայց երբ խռովքներու մակընթացու-
թիւնը կը դադրի, մէջտեղը կը մնայ մա՛րդը,
չար բայց արգահատելի, յաւակնոտ բայց ա-
պիկար, անհանդարտ, խուղարկու՝ բայց միշտ
ձախողած ու դժգոհ, ու նաեւ բարի, նաեւ սի-
րող, կարեկցող մարդը, որուն հանդէպ հեղի-
նակը տեւականօրէն հողիիդ կը զարնէ գութի
ու եղբայրութեան խորաքանդակ կնիքը: —
Քարամազով եղբայրներուն մէջ կան, իբրեւ
զխաւոր տիպար, հայր մը, ախտաւոր, ցո-
փակեաց, մեծ եղբայր մը, Տմիղրի, շոսյլ տո-
նակատար՝ բայց խորքին մէջ բարի տղայ,
ուրիշ եղբայր մը, Իվան, մոսյլ, կարծրասիրտ,
անհաւատ մտաւորական, կրտսեր եղբայր մը,
Ալիօշա, գպրեմանքի ուսանող նախ, բարե-
պաշտ, անհունօրէն քաղցր եւ ազնիւ թարգ-
մանուած այս հատուածը, ինքնին ամբողջու-
թիւն մը, Իվանի մէկ քերթուածն է դոր ան
կը ներկայացնէ Ալիօշայի: (Դանօթ. Թարգմ.)

շրջանին սովորութիւնն էր քերթուածներուն մէջ տեղ տալ երկնային զօրութիւններուն: Խօսքս Տանդէի մ'տալն չէ: Ֆրանսայի մէջ, Պազօժի զպիւրներն ու վանականները ներկայացումներ կուտային ուր կը տեսարանագրէին Աստուածամայրը, հրեշտակները, սուրբերը, Քրիստոս եւ Հայր Աստուածը: Միամիտ թատերախաղեր էին տառնք: Վիքթոր Հիւկոյի Notre-Dame de Paris-ին մէջ, Լուդովիկոս ԺԱ.ի օրով՝ դահաժառանգին ծննդեան առթիւ՝ փարիզի ժողովուրդը կը հրաւիրուի հողեշաճ եւ ձրի ներկայացումի մը, Ամենասուրբի եւ շուրհալից Մարիամ Կոյսին բարի դաստասանին: Այդ խորհրդականողին մէջ, Կոյսը անձամբ կ'երեւի եւ կ'արտասանէ իր բարի դաստասանը: Մեր մօտ եւս, Մոսկուայի մէջ, Մեծն Պետրոսէն առաջ, մանաւանդ հին կոտակարանէն վերցուած նմանօրինակ ներկայացումներ կը տրուէին երբեմն: Ասկէ զատ, ժողովուրդին մէջ շրջան կ'ընէր ստուար թիւ մը զրոյցներու եւ քերթուածներու ուր պէտքէն համաձայն կ'երեւային սուրբերը, հրեշտակները, երկնային բանակները: Մեր վանքերուն մէջ, կը թարգմանէին, կ'ընդօրինակէին այդ քերթուածները, նոյն իսկ նորեր կը հեղինակէին, եւ ասիկա թաթար տիրապետութեան ներքեւ: Օրինակ, կայ վանական պղտիկ բանաստեղծութիւն մը, անշուշտ յունարէնէ թարգմանուած, Կոյսը դասապատեալներուն մօտ, որ ունի տանգէական յանգւնութեամբ պատկերներ: Կոյսը Միքայէլ հրեշտակապետին առաջնորդութեամբ դժոխք կ'այցելէ: Կը տեսնէ դատապարտուածներն ու անոնց չարչարանքը: Հրեղէն լիճի մօտ մէջ մեղաւորներու մասնաւորապէս հետաքրքրական դատակարգ մը կայ: Ոմանք այդ լիճի յատակը կը սուզուին ու չեն վերերիւր այլ եւս, ատենք «Աստուծոյ նոյն իսկ մոռցուած» են, ուշագրաւ խորութեամբ եւ ուժգնութեամբ բացատրութիւնով մը: Կոյսը արտասուալից ծունկի կուգայ Աստուծոյ դահլին առջեւ եւ շնորհ կը խնդրէ բոլոր մեղաւորներուն համար անխտիր զոր տեսած էր դժոխքին

մէջ: Աստուծոյ հետ իր խօսակցութիւնը արտակարգ կերպով շահեկան է: Կը պազատի, կը պնդէ ան, եւ երբ Աստուծոյց կուտայ իր զաւկին դամբարով ծակուած սաքերն ու կը հարցնէ՝ «Ինչպէ՞ս կրնամ ներել իր դահլիճներուն», ան կը հրամայէ բոլոր սուրբերուն, բոլոր մարտիրոսներուն, բոլոր հրեշտակներուն իրեն հետ ծունկի իյնալ եւ բոլոր մեղաւորներուն շնորհը հայցել անխտիր: Վերջապէս չարչարանքներուն դադրումը կը ստատայ, ամէն տարի, Աւագ Ուրբաթէն մինչեւ Հոգեգալուստ, եւ դատապարտեալները դժոխքին խորէն շնորհակալութիւն կը յայտնեն Աստուծոյ ու կը գոչեն. «Տէ՛ր, Բու դատաստանդ արդար է»: Լաւ ուրեմն, իմ փոքրիկ քերթուածս այս ճաշակով գրուած պիտի ըլլար, եթէ այդ շրջանին երեւար: Աստուած կը տեսնուի, բան մը չ'ըսեր ու կ'անցնի միայն: Տանըհինգ դարեր անցած են այն օրէն ի վեր երբ խոտացաւ վերըստին գալ իր թագաւորութեամբ, այն օրէն ի վեր երբ իր մարգարէն գրեց. «Պիտի վերագոռնամ քիչ ատենէն: Գալով օրուան եւ ժամուն՝ Որդին անգամ չի գիտեր զանոնք, այլ Հայրը միայն որ երկինք է», ըստ երկրի վրայ իր իսկ արտասանած խօսքերուն: Եւ մարդկութիւնը իրեն կ'սպասէ իր երբեմնի հաւատքով, աւելի հուրքոտ հաւատքով մը նոյն իսկ, վասնզի տանըհինգ դարեր անցած են այն օրէն ի վեր ուր երկինք դադրած է մարդուն իր գրաւականները տալէ: Ճիշտ է թէ բազմաթիւ հրաշքներ տեղի կ'ունենային այդ տան, կարգ մը սուրբեր հրաշալի բժշկութիւններ կ'ընէին, երկնքի թագուհին կ'այցելէր մէկ քանի արդարներու, ըստ իրենց կենսագրութեան: Բայց սատանան չէր քնանար, մարդկութիւնը սկսաւ կասկածիլ այդ հրաշքներուն վաւերականութեան մասին: Այդ միջոցին Գերմանիոյ մէջ կը ծնէր ահաւոր հերետիկոսութիւն մը որ հրաշքները կ'ուրանար: «Չահի մը պէս բոցավառ մեծ աստղ մը ինկաւ ջուրերու ակերուն վրայ եւ զանոնք դաւնացուց»: Հաւատաց-

եալներուն հաւատքը կրկնապատկուեցաւ սակայն: Մարդկութեան արցունքը իրեն կը բարձրանայ ինչպէս երբեմն, իրեն կը սպասեն, կը սիրեն Զինքը, իրմով կը յուսան, ինչպէս երբեմն...: Այնքան դարերէ ի վեր մարդկութիւնը կ'ազօթէ եռանդաւին. «Տէր Աստուած, հաճէ երեւնալ մեզի», այնքան դարերէ ի վեր կ'աղաղակէ Անոր որ իր անհուն ողորմութեամբը ուզեց իջնել իր հաւատացեալներուն քով: Կանուխէն, ան այցելած էր արդէն արդարներու, մարտիրոսներու, սուրբ ճգնաւորներու, ինչպէս որ կը յիշատակեն իրենց կենսապիւրները: Մեր մօտ, Թիւրքիոյ, որ խորապէս կը հաւատար իր խօսքերուն ճշմարտութեան, յայտարարած է թէ

Կեւմ իր Խաչին բեռանքի տակ,
Երկինքի քաղաքը, խոնարհ երեսոյթով մը,
Պարտեցաւ քու մէկ ծայրէդ միւսը, ծննդավայր
Երկիր,
Քեզ օրհնելով:

Բայց ահա ան ուզեց պահ մը երեւնալ գոնէ տառապող եւ թշուառ ժողովուրդին, մեղքին մէջ նեխած ժողովուրդին որ սակայն զինքը կը սիրէ միամտօրէն: Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ Սպանիոյ Սէվիլ քաղաքին մէջ, հաւատաքնութեան ամենէն զարհուրելի շրջանին, երբ ամէն օր երկրին մէջ խարոյկներ կը բոցավառէին Աստուծոյ փառքին համար եւ երբ

Շքեղ հրադասութիւններով
Ահաւոր հերետիկոսներ կ'այրէին:

Օհ, այդ կերպով չէր որ խոստացած էր վերադառնալ, ժամանակներու լրումին, իր ամբողջ երկնային փառքին մէջ, յեղափարծօրէն, նման փայլակին որ կը շողայ Արեւելքէն Արեւմուտք: Ո՛չ, Ան ուզեց իր զաւակներուն այցելել ճիշտ այնտեղ ուր հերետիկոսներու խարոյկները կը ճարճատէին: Իր անհուն ողորմածութեամբը, մարդոց մէջ վերադարձաւ իր այն կերպարանքին տակ զոր ունէր իր հանրային կեանքի երեք տարիներուն: Ահա կ'իջնէ Ան հարաւային քաղաքին գէտի հրակէդ փողոցները

ուր, նախորդ օր, թաղաւորին, պալատականներուն, ապոկոստիկոսներուն, կարովնալներուն եւ արքունիքի սիրուն տիկիներուն ներկայութեան, մեծ հաւատաքնիչը հարիւրի չափ հերետիկոսներ այրել տուած էր, ի մեծագոյն փառս Աստուծոյ: Երեւցաւ անշշուկ, առանց նշմարելի ըլլալու, եւ — տարօրինակ բան — ամենքն ալ ճանչցան Զինքը: Քերթուածիս ամենագեղեցիկ մասը պիտի ըլլայ ասոր պատճառը բացատրել: Անդխմադրելի ուժէ մը գիւթուած՝ ժողովուրդը կը խոնուի իր անցքին վրայ եւ կը կառչի իր քայլերուն: Լու՛ս, Ան կ'անցնի ամբողջ մէջէն, անհուն կարեկցութեան ժպիտով մը գէմքին վրայ: Իր սիրաւ բռնկած է սիրով, իր աչքերէն կը ցայտին Լոյսը, Գիտութիւնը, Ուժը, որ կը ճառագայթեն եւ Սէրը կ'արթնցնեն սիրտերուն մէջ: Իրենց կ'երկարէ բազումները, կ'օհնէ զանոնք, փրկարար զօրութիւն մը կ'արտահայտի իր հպումէն, նոյն իսկ իր հազուադէպէն: Ծերունի մը, մանկութենէն ի վեր կոյր, կ'աղաղակէ բազմութեան մէջէն. «Տէ՛ր, բժշկէ՛ զիս, եւ պիտի տեսնեմ Քեզ:» Կեղեւ մը կ'իյնայ իր աչքերէն եւ կոյրը կը տեսնէ: Ժողովուրդը ուրախութեան արցունքներ կը թափէ եւ իր կոխած հողը կը համբուրէ: Մանուկները ծաղիկներ կը թափեն իր ճամբուն վրայ, կ'երգեն, «Ով սաննա՛» կը գոչեն: Ի՛նքն է, Ի՛նք պէտք է ըլլայ, Ի՛նք միայն կրնայ ըլլալ, կը պոռան: Կանգ կ'առնէ Սէվիլի մայր եկեղեցիին առջեւ՝ այն պահուն երբ փոքրիկ սպիտակ դագաղ մը կը բերեն. եօթնամեայ մանուկ մը կը հանգչի հոն. մէկ հատիկ աղջիկը երեւելիի մը: Մեռելը ծաղիկներով ծածկուած է:

— Յարութիւն պիտի տայ զաւկիդ, կը գոչեն բազմութեան մէջէն արտասուելից մօր: Դագաղին ընդառաջ եկող եկեղեցականը կը նայի վարանոտ երեսոյթով մը եւ յօնքը կը պոստէ: Յանկարծ աղաղակ մը կը թնդայ, մայրը Անոր ոտքերուն կը նետուի: «Եթէ Դուն ես, կենդանացուր զաւակս», եւ բազումները Անոր կ'երկարէ:

Թափօրը կանգ կ'առնէ, դադարը սալաքա-
րերուն վրայ կը գնեն: Անոր կը նայի
գլխովէն, իր բերանը անգամ մըն ալ
քաղցրօրէն կ'արտասանէ, «Տալիթա՛ կու-
մի»: Մեռելը կ'ելլէ, կը նստի ու շուրջը
կը նայի ժպտուն, զարմացած: Չեւքը ունի
սպիտակ վարդերու փունջը զոր դրած էին
դադարին մէջ: Բազմութիւնը շփոթած է,
կը պուռայ, կուլայ: Այդ պահուն անկէ
կ'անցնի մեծ հաւատաքննիչ կարողնալը:
Գրեթէ իննսունամեայ ծերունի մըն է, եր-
կարահասակ, չոր դէմքով, փոսացած աչքե-
րով, ուր սակայն գեռ կայծ մը կը փայլի:
Այլ եւս չունի այն պերճ զգեստաւորումը
որուն մէջ կը սիւսար երէկ ժողովուրդին
առջեւ, մինչդեռ կ'այրէին Հոռովէական
եկեղեցիին թշնամիները. հագած է նորէն
իր հին կոշտ սքեմը: Իր մոռյալ օգնական-
ներն ու հաւատաքննիչ ասեանին պահա-
կապունդը իրեն կը հետեւին յարգալից
հեռաւորութեամբ մը: Կանգ կ'առնէ ամ-
բոխին առջեւ ու կը գիտէ հեռուէն: Ամէն
բան տեսաւ, Անոր առջեւ զետեղուած դա-
դար, աղջնակին յարութիւնը, եւ իր դէմ-
քը մ'թագնեցաւ: Կը խոժոռէ իր թաւ յօն-
քերը եւ իր աչքերը կը շողան շարաշուք
փայլով մը: Մատովը զԱյն ցոյց կուտայ եւ
կը հրամայէ պահակներուն ձերբակալել
զԱյն: Այնքան մեծ է իր զօրութիւնը եւ
ժողովուրդը ա'յնքան վարժ է հպատակե-
լու, անոր հնազանդելու զողդաղին, որ
ամբոխը իսկոյն կը հեռանայ իր ոստիկան-
ներուն առջեւէն. մեռելական լուսութեան
մը մէջ, անոնք կը բռնեն զԱյն ու կը
տանին: Մէկ մարդու մը պէս այդ ժողո-
վուրդը կը խոնարհի ծերունի հաւատա-
քննիչին առջեւ, որ կ'օրհնէ զայն ու իր
ճամբան կը շարունակէ: Կալանաւորը կ'ա-
ռաջնորդուի հաւատաքննութեան մոռյալ
եւ հին շէնքը, ուր զինքը կը բանտարկեն
կամարակապ նեղ խցիկի մէջ: Օրը իրիկուն
կ'ըլլայ. գիշեր մը, տաք եւ հեղձուցիչ:
Օդը բուրուհաւորուած է դափնիներէն ու
կիտրոններէն: Աղջամուղջին մէջ գնտա-
նին երկաթեայ դուռը կը բացուի յանկարծ

ու կ'երեւի մեծ հաւատաքննիչը, ջահ մը
ձեռքին: Մինակ է, դուռը կը զոցուի իր
ետեւէն: Կանգ կ'առնէ սեմին վրայ, երկա-
րօրէն կը դիտէ Սուրբ Դէմքը: Կը մօտե-
նայ վերջապէս, ջահը սեղանին վրայ կը
գնէ ու կ'ըսէ Անոր.

— Դո՛ւն ես, դո՛ւն: — Պատասխան չտա-
նալով, կ'աւելցնէ արագօրէն. — Բա՛ն մը
չսես, լսէ՛: Արդէն ի՞նչ պիտի կրնաս ըսել,
շատ լաւ գիտեմ: Իրաւունք չունիս բա՛ն
մը աւելցնելու երբեմնի ըսածներուդ վրայ:
Ինչո՞ւ եկար մեզ խանգարեցիր, վասն զի
խակապէս մեզ կը խանգարես, դուն շատ
լաւ գիտես: Բայց կ'զգա՞ս թէ ի՞նչ պիտի
պատահի վաղը: Կ'անգիտանամ Քու ո՞վ
ըլլալդ եւ չեմ ալ ուզեր հասկնալ թէ
Դո՛ւն ես եթէ ոչ իր երեւոյթը, սակայն
վաղը պիտի դատապարտեմ Քեզ եւ պիտի
այրիւս յոռեգոյն հերետիկոսին պէս, եւ նոյն
այդ ժողովուրդը որ այսօր ոտքերդ կը
համբուրէր, վաղը, իմ մէկ նշանովս, պիտի
վազէ Քու խարոյկդ արծարծելու: Գիտե՞ս
այս բանը: Թերեւս, կ'աւելցնէ ծերունին,
մտախոհ, աչքերը միշտ իր կալանաւորին
սեւեռած:

— Ձեմ հասկնար թէ ի՞նչ ըսել կ'ու-
զես, Իվա՛ն, գիտե՛լ տուաւ Ալիօշա, որ լուռ
մտիկ քրած էր, եղածը երեւակայութիւն
է, ծերունիին սխալը, եթէ ոչ անհեթեթ
այլայլանք մը:

— Ընդունէ՛ այդ վերջին ենթադրու-
թիւնդ, ըսաւ Իվան խնդալով, եթէ արդի
իրապաշտութիւնը քեզ այնքան հետող
դարձուցած է գերբնականին: Ուղածիդ պէս
թող ըլլայ: Ճշմարիտ է որ հաւատաքննիչը
90 տարեկան է եւ իր գողափարը միտքը
խանգարած է երկար տոնէն ի վեր: Վեր-
ջապէս թերեւս պարզ զոռանցանք մըն է,
ծերունիի մը երազանքը իր վախճանէն ա-
ռաջ, արդիւնք վերջին հրապարտութենէն
բռնկած իր երեւակայութեան: Բայց այ-
լայլանք կամ քմայք, ի՞նչ կարեւորութիւն
ունի: Նշանակելին այն է որ հաւատաքննի-
չը իր մտածումը կը յայտնէ, քողագերծ
կ'ընէ ի՞նչ որ լուռ էր իր ամբողջ աստի-
րէզին մէջ:

— Ու կալանաւորը բան մը չ'ըսե՞ր: Կը բաւականանայ միայն նայելով:

— Այո՛, Ան միայն կրնայ լռել: Ծերունին ինքն իսկ անոր գիտել կուտայ թէ իրաւունք չունի իր հին խօսքերուն վրայ բառ մը անգամ աւելցնելու:

Թերեւս ասիկա հիմնական գիծն է հռովմէական կաթողիկոսութեան, իմ համեմատ կարծիքովս. «Ամէն բան Քեզմէ փոխանցուած է Պապին, ամէն բան ուրեմն հիմա կախում ունի Պապէն, գոնէ ժամանակէն առաջ մի՛ գար խանգարել մեզ»: Այս է իրենց վարդապետութիւնը: Զայն գտած եմ իրենց աստուածաբաններուն մօտ: «Իրաւունք ունի՞ս մեզի յայտնելու դադանքներէն միայն մէ՛կ հատը այն աշխարհին ուրիշէ կուգաս», կը հարցնէ ծերունին, որ կը պատասխանէ անոր տեղ. «Ո՛չ, իրաւունք չունիս, որովհետեւ այդ յայտնութիւնը պիտի աւելնայ երբեմնի յայտնութեան եւ ատիկա պիտի նշանակէ մարդերէն ետ առնել այն ազատութիւնը զոր այնքան կը պաշտպանէիր երկրի վրայ: Քու բոլոր նոր յայտնութիւններդ պիտի փնտսն հաւատքի ազատութեան, վասն զի հրաշք պիտի տեսնուի անոնց մէջ. արդ տեսնըհինգ գար առաջ, ամէն բանէ գերազատ կը համարէիր հաւատքի ազատութիւնը: Զե՛ս ըսած յաճախ. «Կ'ուզեմ ձեզ ազատ ընել»: Լաւ ուրեմն, տեսար «ազատ» մարդերը, կ'աւելցնէ ծերունին քամահրական երեւոյթով մը: Այո՛, թէեւ սուղի նստու մեզի, կը շարունակէ խառութեամբ Անոր նայելով, բայց վերջապէս այդ գործը աւարտեցինք Քու անունովդ: Տասնըհինգ դարերու դաժան աշխատանք մը հարկ եղաւ ազատութիւնը հաստատելու համար, բայց վերջապէս յաջողեցանք, եւ աղէկ յաջողեցանք: Զե՛ս հաւատար ըսածիս: Քաղցրութեամբ ինծի կը նայիս, առանց նոյն իսկ զայրանալու պատիւն ընելու ինծի: Բայց հաւատա՛ որ մարդիկ երբեք իրենք զիրենք այնքան ազատ չեն կարծած որքան ներկայիս, երբ իրենց ազատութիւնը խոնարհաբար զետեղած են

մեր ոտքերուն առջեւ: Ասիկա մեր գործն է, ճշմարտութիւնը ըսելու համար: Ազատութիւն կ'երագէիր գուն:

— Նորէն չեմ հասկնար, ընդ միջեց Ալիօշա, ծերունին կը հեգնէ՛, կը ծագրէ՛:

— Բնա՛ւ: Մարդիկը երջանիկ ընելու նպատակով՝ ինք եւ իրենները ազատութիւնը ջնջած ըլլալնուն համար կը պարծե՛նայ ան: «Վասն զի հիմա առաջին անգամն է որ (հաւատաքնութեան կ'ակնարկէ, հասկնալի է) կրնանք խորհիլ մարդոց երջանկութեան մասին: Մարդ արարածը ի ընէ ըմբոստ է. ըմբոստները երջանիկ կ'ըլլա՞ն միթէ: Դուն գիտէիր, հարկ եղած խորհուրդը տրուած էր Քեզի, բայց նկատի չառիր, մարդոց երջանկութիւնն հայթայթող միակ միջոցը մերժեցիր, բարեբախտաբար մեկնած ատենդ գործը մեզի փոխանցեցիր, խոստացար, հանդիսաւորապէս մեզի շնորհեցիր կապելու եւ արձակելու իրաւունքը, անշուշտ այդ իրաւունքը հիմա մեզմէ ետ առնելու մասին չես կրնար մտածել: Ինչո՞ւ ուրեմն մեզ խանգարելու եկար:

— Ի՞նչ ըսել է «Դուն գիտէիր, հարկ եղած խորհուրդը տրուած էր Քեզի», հարցուց Ալիօշա:

— Բայց ծերունին ճառին հիմնական կէտն է այդ:

«Ահաւոր եւ խորունկ Ոգին, քայքայումի եւ անէութեան Ոգին, կը վերակսի ան, Քեզի խօսեցաւ անապատին մէջ, եւ Գիրքերը կ'ըսեն թէ Քեզ «փորձեց»: Ճշմարիտ է: Եւ կարելի՞ էր միթէ ո եւ է բան ըսել աւելի խորիմաստ քան ինչ որ ըսուեցաւ Քեզի երեք հարցումներով, կամ, գիրքերու լեզուով, երեք «փորձութեանց» միջոցին զոր Դուն մերժեցիր: Եթէ երբեք աշխարհի վրայ վաւերական եւ դրդիչ հրաշք մը գործուած է, երեք փորձութեանց օրն եղած է այդ: Այդ երեք հարցումները բանաձեւելու միակ իրողութիւնը հրա՛շք մըն է ինքնին: Ենթադրենք թէ անոնք անյայտանան գիրքերէն եւ հարկ ըլլայ վերակազմել զանոնք, հարկ ըլլայ գա-

հոնք երեւակայել եւ իրենց տեղը դնել վերստին, ու այդ նպատակով հաւաքուին աշխարհի բոլոր խմաստունները, բոլոր պետական մարդիկը, բարձրաստիճան եկեղեցականները, գիտունները, փիլիսոփաներն ու բանաստեղծները, ու իրենց ըստի՝ երեւակայեցէք, խմբագրեցէ՛ք երեք հարցումներ որոնք ո՛չ միայն գէպքին կարեւորութեան համապատասխան ըլլան, այլ եւ երեք խօսքով արտայայտեն ապագայ մարդկութեան բովանդակ պատմութիւնը, — կը կարծես թէ մարդկային իմաստութեան այդ արխապագոսը պիտի կրնայ յղանալ նոյնքան ուժեղ եւ նոյնքան խորունկ բան մը, որքան սոյն երեք փորձութիւնները զոր Քեզի առաջարկեց հզօր Ուէին։ Այդ երեք հարցումները ինքնին բաւական են ապացուցանելու համար թէ մեր գործը յաւիտենական եւ բացարձակ Ուէին հետ է և ոչ թէ մարդկային անցողական մտքին։ Որովհետեւ անոնք կ'ամփոփեն եւ միանգամայն կը մարդարէանան մարդկութեան յետագայ ամբողջ պատմութիւնը. երեք ձեւերն են անոնք ուր կը բխրեցանան մարդկային բնութեան բոլոր անուժելի հակադրութիւնները։ Ասիկա կարելի չէր հասկնալ այն ատեն, վասն զի ապագան քողարկուած էր. բայց հիմա, տառնըհինգ դարերու սահմանէն յետոյ, մենք կը զգանք թէ ամէն բան հախառնեցուած էր այդ երեք հարցումներուն մէջ եւ ամէն բան իրականացած է այնպիսի ճշգրտութեամբ մը որ կարելի չէ բառ մը անգամ աւելցնել կամ պակսեցնել։

«Դուն ինքզնիքս որոշէ հիմա, ո՛վ իրաւունք ունէր, Դո՛ւն՝ եթէ ոչ փորձիչը։ Յիշէ՛ առաջին հարցումը, անոր խմաստը, եթէ ոչ ամբողջութիւնը։ Կ'ուզես աշխարհ երթալ ձեռնածաշմ, մարդոց քարոզելու համար ազատութիւն մը զոր հասկնալու արդեւք պիտի ըլլան իրենց յիմարութիւնն ու իրենց բնական անազնութիւնը, ազատութիւն մը որ կը վախճնէ զիրենք, վասն զի մարդուն եւ ընկերութեան համար ստիչ աւելի անհանգուրժելի բան մը չկայ։ Կը տեսնե՞ս

զա քարերը այս անջրդի անապատին մէջ։ Հացի փոխէ՛ զանոնք, եւ մարդկութիւնը Քու ետեւէդ պիտի վազէ հլու եւ երախտապարտ հօտի մը պէս, դողդողալով միանգամայն որ ձեռքդ կրնայ ետ քաշուիլ եւ հաց չմնայ այլ եւս մէջտեղը։

«Բայց դուն չուզեցիր մարդկութիւնը գրկել ազատութենէն եւ մերժեցիր, խորհելով թէ ազատութիւնը անհաշտելի է հացով զնուած հնազանդութեան հետ։ Պատասխանեցիր թէ մարդ հացով միայն չտարիր։ Բայց գիտե՞ս թէ երկրային այդ հացին անուշով աշխարհի Ուէին պիտի ընդվզի Քեզի գէմ, պիտի պայքարի եւ պիտի յաղթէ Քեզի, ու ամենքը անոր պիտի հետեւին ազազակելով. «Ո՛վ կը նմանի միթէ այս անասունին, սա է որ մեզի տուաւ երկինքի կրակը»։ Դարեր պիտի անցնին եւ մարդկութիւնը իր գիտուններուն եւ իմաստասէրներուն բերնով պիտի յայտարարէ թէ ոճիր չկայ, հետեւաբար եւ մեղք չկայ, կան միայն քաղցածներ։

«Կերակրէ՛ զանոնք, ու այն ատեն պահանջէ՛ միայն որ առաքինի ըլլան»։ Ահա՛ թէ ինչ պիտի արձանագրուի ապստամբութեան այն գրօշին վրայ որ Քու տաճարդ պիտի կործանէ։ Անոր տեղը պիտի կանգնի նոր շէնք մը, Բաբելոնի երկրորդ աշտարակ մը, որ անշուշտ առաջինին պէս անկատար պիտի մնայ, բայց Դուն կրնայիր մարդերուն խնայել այդ նոր փորձն ու հազար տարուան տառապանք մը։ Վասն զի պիտի գան մեզ պիտի գտնեն, իրենց աշտարակին կառուցումին համար հազար տարուան տաժանքէ մը յետոյ։ Մեզ հողին տակը պիտի փնտռեն ինչպէս կ'ընէին երբեմն, գետնադամբաններու մէջ ուր պահուած պիտի ըլլանք (որովհետեւ նորէն պիտի հալածուինք) ու պիտի ազազակենք. «Ուտելիք սուէք մեզի, որովհետեւ երկինքի հօրը մեզի խոստացողները չտուին զայն»։ Այն ատեն պիտի աւարտենք իրենց աշտարակը, ատոր համար անուշ միայն պէտք է. ու պիտի անուցանենք զիրենք, այսպէս ըսելու համար Քու անուշովդ, ատանկ պի-

տի հաւատացնենք: Առանց մեզի միշտ քաղցած պիտի մնան: Ո՛չ մէկ գիտութիւն պիտի կրնայ իրենց հաց տալ, որքան տոնն որ ազատ մնան, տակայն ի վերջոյ մեր ոտքերուն տակ պիտի դնեն այդ ազատութիւնը՝ ըսելով. «Լուսադոյն է որ մեզ բուլորովին տարկացնէք, բայց սնուցանէք մեզ»:

Պիտի հասկնան վերջապէս թէ ազատութիւն ու իւրաքանչիւրին իր ուզած չափովը տրամադրուած երկրային հացը անհաշտելի են իրարու հետ, վասն զի երբեք չպիտի կրնան անոր բաշխումը կատարել իրենց միջեւ: Ըլլալով տկար, ապականած, ունայն եւ ապստամբ, պիտի համոզուին նաեւ կարենալ ազատ ապրելու իրենց անդօրութեան մասին: Դուն իրենց կը խոստանայիր երկինքի հացը. կը հարցնեմ՝ անգամ մը եւս, ապիկար, յաւիտենապէս ապերախտ ու անտաժէտ մարդկային ազգին համար կարելի՞ է միթէ վայն բաղդատել երկրայինին հետ: Հազարաւոր եւ տասնեակ հազարաւոր հոգիներ Քեզի պիտի հետեւին Քու հացիդ համար, բայց ի՞նչ պիտի ըլլան միլիոններն ու միլիարդները որոնք քաջութիւնը չպիտի ունենան զայն նախընտրելու: Դուն միթէ մեծերն ու հօգօրները կը սիրես միայն, որոնց՝ միւսներուն անհամար բազմութիւնը, որ տկար է եւ որ ցական կը պաշտէ Քեզ, կը ծառայէ պարզապէս իբրեւ շահագործելի նիւթ: Այդ տկար էակներն ալ սիրելի են մեզի: Թէեւ վատթար եւ ըմբոստ, ի վերջոյ հլու պիտի դառնան անոնք: Պիտի զարմանան եւ մեզ աստուածներ պիտի կարծեն, երբ հաճինք իրենց գլուխը անցնիլ եւ երբ զիրենք այնքան սարսափեցնող ազատութիւնը մե՛նք ստանձնելով՝ իշխենք իրենց վրայ: Բայց իրենց պիտի ըսենք թէ Քու աշակերտներդ ենք եւ կ'իշխենք քու անուանով: Եւ այդ ամբարշտութիւնը մեր տառապանքը պիտի կազմէ, վասն զի հարկ պիտի ըլլայ տուել: Ահա՛ այս է իմաստը առաջին հարցումին որ քեզի ուղղուեցաւ անապատին մէջ, եւ ահա՛ թէ ինչ մերժեցիր յանուն ազատութեան, զոր ամէն բանէ գերազաս կը հա-

մարէիր: Մինչդեռ այդ հարցումը իր մէջ կը թափուցանէր աշխարհի գաղտնիքը: Եթէ հաւանէիր հացերու հրաշքին, խաղաղեցուցած պիտի ըլլայիր յաւիտենական մտահոգութիւնը մարդկութեան — անհասներուն թէ հաւաքականութեանց —, այն մտահոգութիւնը թէ «որո՞ւ առջեւ պէտք է խոնարհիլ»: Վասն զի ազատ մարդուն համար չկայ տելի տեւական եւ տելի կոկոնեցուցիչ հոգ մը քան փնտռութիւնը մէկու մը որուն առջեւ գլուխ ծռէինք: Բայց մարդկ'ուղէ խոնարհիլ միայն անվիճելի ուժի մը առջեւ, զոր բոլոր իր նմանները կը յարգեն տիեզերական հաւանութեամբ մը: Վասն զի այդ խեղճ արարածները կը տուայտին գտնելու համար պաշտամունք մը որ ո՛չ թէ միայն քանի մը հաւատացեալներ համախմբէր, այլ որուն մէջ կարենան ամենքն ալ հաղորդուիլ իրարու հետ, միեւնոյն հաւատքով միացած: Որովհետեւ պաշտումի մէջ՝ այդ միասնութիւնը գլխաւոր տառապանքն է ամէն անհատի եւ բովանդակ մարդկութեան, դարբնու սկիզբէն ի վեր: Այդ երազը իրագործելու համար է որ թուրով ոչնչացուցած են զիրար: Ժողովուրդները աստուածներ դարձնած են եւ զիրար աստուածացուցած: «Թողէ՛ք ձեր աստուածները եւ մերինները պաշտեցէք, եթէ ոչ՝ վա՛յ ձեզի եւ ձեր աստուածներուն»: Ու այս այսպէս պիտի ըլլայ մինչեւ աշխարհի վերջը, նոյն իսկ երբ աստուածները անյայտանան, մարդիկ պիտի երկրպագեն կուռքերուն: Գիտէիր, չէիր կրնար անգիտանալ մարդկային բնութեան այս հիմնական գաղտնիքը, եւ սական մերժեցիր անվրիպելի միակ դրօշը որ Քեզի ներկայացաւ եւ որ ամենքը Քու առջեւ պիտի խոնարհեցնէր անվիճելի կերպով, երկրային հացին դրօշը, մերժեցիր զայն երկնային հացին ու ազատութեան անունով: Տես թէ ի՞նչ ըրիր յետոյ, միշտ յանուն ազատութեան: Կը կրկնեմ, մարդուն համար՝ կարելի եղածին չափ շուտ մէկը գտնելով ծնած տոնը միասին բերած ազատութեան պարգեւը անոր

յանձնելուն պէս տառապեցնող հոգ չկայ: Բայց մարդոց ազատութեան տէրը ԸԼԼալու համար պէտք է անոնց տալ խղճի խաղաղութիւն: Հացը Քեզի կ'ապահովէր այդ յաջողութիւնը, մարդ կը խոնարհի զայն տուողին առջեւ. բայց ուրիշ մէկը թո՛ղ տիրանայ իր խղճմտանքին, հացդ պիտի ձգէ ու անոր ետեւէն պիտի երթայ: Իրաւունք ունէիր հոգ, վասն զի մարդկութեան գոյութեան վաղանիքը կը գտնուի ո՛չ թէ միայն ապրելուն, այլ նաեւ ապրելու շարժառիթ մը գտնելուն մէջ: Գոյութեան նպատակին համար առանց յստակ գաղափարի մը, մարդ պիտի նախընտրէ հրաժարիլ կեանքէն, եւ պիտի ուզէ աւելի ինքզինքը ոչնչացնել քան թէ երկրի վրայ մնալ. հոգ չէ թէ հացի գէղերով շրջապատուած ԸԼԼայ: Բայց ի՞նչ պատահեցաւ: Փոխանակ մարդկային ազատութիւնը գրաւելու, զայն աւելի ընդարձակեցիր: Մոռցա՞ր թէ մարդ կը նախընտրէ խաղաղութիւնը, նոյն իսկ մահը՝ բարին եւ չարը ճանչնալու ազատութենէն: Իրեն համար ոչինչ այնքան հրապուրիչ է քան ազատ կամքը, բայց նաեւ ոչինչ այնքան ցաւագին: Եւ մարդկային խղճմտանքը ընդմիշտ խաղաղեցնելու կոչուած ամուր սկզբունքներու տեղ, ընտրեցիր տաքտամ, տարօրինակ, առեղծուածային ծանօթութիւններ, ամէն ինչ որ վեր է խեղճերուն ուժէն, եւ ատով ախպէս մը շարժեցար որ կարծես թէ չէիր սիրեր զիրենք, Դո՛ւն որ եկած էիր կեանքդ տալ իրենց համար:

Մարդկային ազատութիւնը աճեցուցիր փոխանակ խլելու զայն, հետեւաբար եւ բարոյական էակին պարտադրեցիր այդ ազատութեան արհաւիրքները: Կ'ուզէիր որ քեզմով կախարդուած մարդիկ ազատօրէն սիրեն Քեզ, կամովին հետեւին Քեզի: Հին դժխեմ օրէնքին տեղ, մարդ պարտէր այտուհետեւ ազատ սրտով մը ճանչնալ բարին ու չարը, իրեն առաջնորդ ունենալով միայն Քու սլափերդ, բայց չէր նախատեսեր թէ ի վերջոյ պիտի մերժէր, նոյն իսկ պիտի ուրանար Քու սլափերդ

ու Քու ճշմարտութիւնդ, ընկճուած ԸԼԼալով ընտրելու ազատութեան ահաւոր բեռին տակ: Մարդիկ վերջապէս պիտի պոռան թէ ճշմարտութիւնը Քու մէջդ չէր, եթէ ոչ զանոնք այդքան տագնապալի անստուգութեան մը չպիտի մասնէիր՝ այդքան հոգերով եւ այդքան անխոճ խնդիրներով: Այդ կերպով Քու թագաւորութեանդ կործանումը պատրաստեցիր, ուրիշը մի՛ ամբաստաներ: Եւ սակայն այդ չէր որ կ'առաջարկուէր Քեզի: Երեք ուժեր կան որոնք միայն կարող են տիրապետել այդ սկիւր ըմբոստներուն խղճմտանքին, ասոնք են՝ հրաշքը, խորհուրդը եւ հեղինակութիւնը: Մերժեցիր այդ երեքն ալ: Ահեղ եւ խորունկ Ոգին Քեզ բարձրացուցած էր աշտարակին գագաթը եւ ըսած էր. «Կ'ուզե՞ս գիտնալ թէ Աստուծոյ որդին ես: Վար նետէ ինքզինքդ, վասն զի գրուած է թէ հրեշտակները պիտի վերցնեն ու պիտի տանին զԱյն ու չպիտի վիրաւորուի բնաւ: Պիտի գիտնաս այն ատեն թէ Աստուծոյ Որդին ես եւ Քու հաւատքդ պիտի ապացուցանես Հօրդ վրայ»: Բայց դուն այս առաջարկը մերժեցիր, վար չնետուեցար: Վսեմ, աստուածային հպարտութիւն մը ցոյց տուիր այն ատեն. բայց մարդիկ, ապիկար եւ ապստամբ, աստուածներ չեն: Գիտէիր թէ վահագնութեւն համար քայլ մը միայն առնելով, շարժում մը միայն ընելով, Տէրը պիտի փորձէիր եւ Քու հաւատքդ պիտի կորսնցնէիր Անոր մասին: Պիտի ջախջախուէիր երկրին վրայ զոր եկած էիր փրկելու, ի մեծ ուրախութիւն փորձիչին: Բայց Քեզի պէս ուրիշ շատեր կա՞ն միթէ: Կրնա՞ս վայրկեան մը ընդունիլ թէ մարդիկ քաջութիւնը պիտի ունենային նման փորձութեան մը տոկալու: Մարդկային բնութեան տրուած չէ հրաշքը մերժել եւ կեանքի ծանր պահերուն, էական ու ցաւագին հարցերու առջեւ, ապաւինիլ միայն սրտի ազատ որոշումին: Ո՛հ, գիտէիր թէ Քու հաստատամտութիւնդ պիտի յիշատակուէր գիրքերու մէջ, դարերը պիտի կորէր անցնէր եւ պիտի երթար միլիոն

հեռագոյն երկիրներ, ու կը յուսայիր թէ՛ Քու օրինակիւ հետեւելով՝ մարդը պիտի բաւականանար Աստուծով առանց հրաշքի գիմելու: Բայց կ'անգիտանայիր թէ՛ հրաշքին հետ Աստուած ալ կը մերժէ ան, վասն զի հրաշքն է որ կը վնասէ մանաւանդ: Եւ որովհետեւ չի կրնար անկէ հրաժարիլ, նոր հրաշքներ պիտի դարձնէ, իր սեփական հրաշքները, պիտի խոնարհի մոգի մը զարմանալիքներուն, վհուկի մ'ը կախարդանքներուն առջեւ, հոգ չէ թէ ան ըլլայ ապստամբ մը, հերետիկոս մը, յայտնի ամբարիշտ մը: Խաչէն վար չիջար՝ երբ Քեզ կը ծաղրէին ու կը պոռային Քեզի հեզմանքով. «Վա՛ր իջիր Խաչէն, ու պիտի հաւատանք Քեզի»: Մտիկ չըրիր, վասն զի դարձեալ չիսփաքեցար մարդը հրաշքով մը ստրկացնել. Դուն կ'ուզէիր ազատ՝ եւ ո՛չ թէ հրաշալիէն ներշնչուած հաւատք մը: Ազատ սէր մ'ը պէտք էր Քեզի, եւ ոչ թէ սարսափահար գերիի մ'ը ստրկական խանդաղատանքը: Հոգ եւս՝ մարդոց մասին շատ բարձր համարում մը ցոյց կուտայիր, վասն զի հոգ չէ թէ ըմբոստ ծնած ըլլան, իսկապէս գերիներ են անոնք: Տե՛ս եւ դատէ՛, տասնըհինգ դար վերջ, կրցա՛ր մէկը ցարդ մ'ինչեւ Քեզի բարձրացնել: Կ'երգնում թէ մարդը Քու կարծածէ՞ր շատ աւելի ապիկար եւ շատ աւելի ստորին է: Քու քրածդ ան կրնա՞յ ընել միթէ: Իր մասին ունեցած համարումդ փնայեց գութին: Շատ պահանջեցիր իրմէն, Դուն որ անձէ՞ր աւելի կը սիրէիր զայն: Եթէ զինքը նուազ գնահատած ըլլայիր, աւելի թեթեւ ընո՞ւ մը պիտի գնէիր իր վրայ, որ աւելի համեմատական պիտի ըլլար Քու սիրոյդ հետ: Անարի եւ վատոգի է ան: Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի, որ ան հիմա ամէն կողմէ կ'ըմբոստանայ մեր իշխանութեան դէմ՝ եւ հպարտ է իր ապրտամբութեամբ: Դատարանին մէջ գլուխ վերցնող եւ իրենց ուսուցիչը վռնտող տղոց հպարտութիւնն է այդ: Ստահակներուն հրճուանքը վերջ պիտի գտնէ սակայն եւ սուղի պիտի նստի իրենց: Պիտի տապալեն

տաճարները եւ երկիրը արիւնով պիտի ողողեն: Բայց այդ յիմար տղաքը վերջապէս պիտի նշմարեն թէ իրենք տկար ըմբոստներ են միայն, անբաւական ընդ երկար ապստամբելու: Տխմար արցունքներ պիտի թափեն եւ պիտի հասկնան թէ Արարիչը, զիրենք ըմբոստ ստեղծելով, ապահովապէս ուզած է ծաղրել զիրենք: Այդ բանը պիտի պոռան յուսահատութեամբ եւ այս հայ հոյանքը զիրենք աւելի դժբախտ պիտի ընէ, վասն զի մարդկային բնութիւնը չի կրնար հայհոյանքի հանդուրժել եւ միշտ վրէժ կը լուծէ անկէ: Մտաւանջութիւն, վրդովում, դժբախտութիւն, ահա՛ մարդերու բաժինը չարչարանքներէն վերջ զոր կրեցիր իրենց ազատութեանը համար: Քու հոյակապ մարդարէ՞ր իր խորհրդանշական տեսիլքին մէջ կ'ըսէ թէ առաջին յարութեան բոլոր մասնակցողները տեսած է եւ թէ իւրաքանչիւր ցեղէ տաներկու հազար հոգի կար հոն: Այդքան բազմաթիւ ըլլալու համար, մարդէն աւելի բան մը ըլլալու էին, գրեթէ աստուածներ: Անոնք Քու Խաչդ կրեցին ու անապատին մէջ ապրեցան, մարախով ու արմատով մնանելով: Անշուշտ կրնաս հպարտ ըլլալ ազատութեան այդ զաւակներուն համար: Բայց յիշէ՛, քանի մը հազարաւորներ էին միայն, եւ գրեթէ աստուածներ, հա՛պա մնացեալնե՛րը: Յանցանքը իրենցն է, մնացեալներուն, տկարներուն, եթէ չկրցան տանիլ ինչ որ կը կրեն հզօրները: Աղկաղկ հոգին պատառնանատու է ահեղ ձիւքեր չունենալուն համար: Միայն ընտրեալներուն համար եկար իսկապէս: Այն ատեն, խորհուրդ մըն է այդ, մեզի համար անհասկնալի, և իրաւունք պիտի ունենայինք քարոզելու զայն մարդոց, ուսուցանելու թէ սիրտերու ազատ որոշումը կամ սէրը չէ որ կարեւոր են, այլ խորհուրդը, որուն կուրօքէն պէտք է հպատակին՝ նոյն իսկ հակառակ իրենց խղճմտանքին: Ճիշդ այս բանն է որ բրինք արդէն: Սրբագրեցինք Քու գործդ, հիմնելով զայն հրաքի, խորհուրդի եւ հեղինակութեան վրայ: Եւ մարդիկ ուրախացան որ

հորէն հօտի պէս կը վարեն զիրենք ու այլ եւս փրկուած են ազատութեան այն կորուստաբեր ձիւրքէն որ իրենց աշխարհն տառապանքներ կը պատճառէր: Այսպէս շարժելու իրաւունք ունէինք, բայց տեսնեմք: Միթէ մարդկութիւնը սիրել չի՞ նշանակել հասկնալ անոր տկարութիւնը, դուրդուրանքով թեթեւցնել անոր բեռը, իր անդոր բնաւորութեանը պատճառով հանգուրժել նոյն իսկ մեղքին, հերիք է որ մեր արտօնութեամբ գործուած ըլլայ: Ինչո՞ւ ուրեմն կուգաս մեր գործը կը խանգարես: Ինչո՞ւ լուռ կը մնաս, ինծի սեւեռելով թափանցող եւ քաղցր ակնարկդ: Բարկացի՛ր աւելի, չեմ ուզեր Քու սէրդ, որովհետեւ ե՛ս ալ Քեզ չեմ սիրեր: Ինչո՞ւ պիտի պահեմ: Գիտեմ թէ որո՞ւ կը խօսիմ, եւ Գուն գիտես թէ ի՞նչ ունիմ Քեզի ըսելիք, աչքերուդ մէջ կը տեսնեմ զայն: Ինծի՛ է մնացեր մեր գաղտնիքը պահել Քեզմէ: Թերեւս զայն իմ բերնէս լսել կ'ուզես: Ահաւասիկ. մենք Քեզի հետ չենք, այլ անոր հետ, ու արդէն երկար ատենէ ի վեր: Ճիշտ ութը դարէ ի վեր իրմէ ընդունած ենք այն վերջին պարգեւը զոր Գուն զայրոյթով մերժեցիր, երբ Քեզի ցոյց կուտար երկրի բոլոր թագաւորութիւնները, մենք ընդունեցինք Հռոմն ու կեսարին սուրը, եւ ինքզինքնիս յայտարարեցինք երկրի միակ թագաւորները, թէեւ մինչեւ հիմա դեռ ժամանակ չունեցանք մեր գործը աւարտելու: Բայց որո՞ւն է յանցանքը: Ո՛հ, դեռ սկիզբն ենք, դեռ շատ աշխատանք ունինք եւ երկիրը դեռ շատ պիտի տառապի, բայց մեր նստատակին պիտի հասնինք. կեսարներ պիտի ըլլանք եւ այն ատեն պիտի խորհինք տիեզերական երջանկութեան:

Եւ սակայն, Գուն այն ժամանակ կըրնայիր կեսարի սուրը առնել: Ինչո՞ւ ետ մղեցիր այդ վերջին պարգեւը: Եթէ հետեւէիր հզօր Ոգիին այդ երրորդ պատուէրին, իրագործած պիտի ըլլայիր ամէն ինչ որ մարդիկ կը վնասեն երկրի վրայ. — տէր մը՝ որուն առջեւ խոնարհին, պահապան մը իրենց խղճմանքին եւ միջոցը՝ հասարա-

կաց մըջնարանի մը մէջ վերջնապէս համերաշխօրէն իրարու միանալու, վասն զի տիեզերական միութեան պէտքը երրորդ եւ վերջին տառապանքն է մարդկային ցեղին: Մարդկութիւնը իր ամբողջութեան մէջ ձգտած է տիեզերական խորիմխի մը վրայ կազմակերպուելու: Մեծ աշխարհականները, Թիմուրէշնէնքն ու Ճէնկիլ-խաները, որոնք ուրականի մը պէս անցած են երկրի վրայէն, իրենք եւս, առանց գիտակցութիւնն ունենալու, կը մարմնացնէին ժողովուրդներու դէպի միութիւն տածած այդ ըզձանքը: Եթէ կեսարի ծիրանին ընդունէիր, տիեզերական կայսրութիւնը հիմնած պիտի ըլլայիր եւ խաղաղութիւն պիտի տայիր աշխարհի: Արդարեւ ո՞վ սահմանուած է մարդերուն տիրելու, եթէ ոչ անոնք որ տիրած են արդէն անոնց խղճմանքին եւ իրենց ձեռքին մէջ ունին անոնց հացը: Առի՛նք մենք կեսարի սուրը, ու այդպէս շարժելով լքեցինք Քեզ՝ հետեւելու համար անոր: Ո՛հ, իմացական ապերասանութեան, ունայն գիտութեան ու մարդաբանութեան դարեր պիտի անցնին տակաւին, վասն զի այդ կերպով է որ պիտի վերջանան, առանց մեզի իրենց Բարեւունի աշտարակը կառուցանելէ յետոյ: Բայց այն ատեն անասունը մեզի պիտի գայ սողալով, մեր ոտքերը պիտի լիզէ ու զանոնք պիտի թրջէ արիւն արցունքով: Եւ մենք իր կռնակը պիտի հեծնենք ու օդին մէջ պիտի բարձրացնենք բաժակ մը ուր քանդակուած պիտի ըլլայ... «Խորհուրդ» բառը: Խաղաղութիւնն ու երջանկութիւնը այն ժամանակ միայն պիտի թագաւորեն մարդոց մէջ: Գուն հպարտ ես ընտրեալներովդ, այսինքն փոքրաթիւ ընտրանիով մը, մինչդեռ մենք հանգիստ պիտի պարգեւենք ամենուն: Զգենք որ, ընտրեալներ ըլլալու սահմանուած այդ հզօրներէն քանի՛ քանիները այլ եւս պարտաւոր են Քեզի սպասելէ, ուրիշ տեղ տարած են ու դեռ պիտի տանին իրենց մաքին ուժերն ու սրտին եռանդը, քանի՞նք ի վերջոյ պիտի ընդվզին Քեզի դէմ՝ յանուն ազատքեան:

Մինչդեռ Դո՛ւն էիր որ զոյն անոնց տուիր: Բոլոր մարդերն ալ երջանիկ պիտի ընենք մենք, քու ազատութենէդ անբաժան եզող ապստամբութիւններն ու ջարդերը վերջ պիտի գտնեն: Ո՛հ, պիտի համոզենք զիրենք թէ ճշմարտօրէն ազատ պիտի ըլլան այն ատեն միայն՝ երբ ինպատո՞ մեզի հրաժարին իրենց ազատութենէն: Լա՛ւ, այգւլէս ընելով ճշմարտութիւնը պիտի խօսինք եթէ ոչ պիտի ստենք: Վստահ պիտի ըլլան թէ շիտակ է մեր ըսածը, որովհետեւ պիտի յիշեն այն ստրկութիւնն ու շփոթութիւնը ուր խորասուզած էր զիրենք Քու ազատութիւնդ: Անկախութիւնը, ազատ մտածողութիւնը, գիտութիւնը զիրենք աշխարհի լաբիւրինթոսի մը մէջ մոլորեցուցած, աշխարհի զարմանալիքներու, առեղծո՞ւածներու առջեւ դրած պիտի ըլլան որ, ոմանք, կատաղի ըմբոստներ, ինքզինքնին պիտի ոչնչացնեն, եւ ուրիշներ, ըմբոստ բայց տկար, վատուի եւ թշուառական ամբոխ, ընդքարշ պիտի գան մեր ոտքերուն առջեւ՝ գոչելով. «Այո՛, իրաւունք ունէիք, դուք միայն գիտէիք իր գաղտնիքը, եւ ահա՛ ձեզի կուգանք նորէն. փրկեցէ՛ք մեզ մեր անձերէն:» Անշուշտ, հացը մեզմէ ստացած ատեննին պիտի տեսնեն թէ մենք զոյն առած ենք իրենցմէ, իրենց սեփական աշխատանքին այգ պտուղը, որպէս զի յետոյ բաշխենք զայն առանց ո եւ է հրաշքի. պիտի տեսնեն թէ քարերը հացի չենք փոխած. բայց ինչ որ հացէն իսկ աւելի հաճոյք պիտի պատճառէ իրենց՝ զայն մեք ձեռքէն ստանալնին պիտի ըլլայ: Որովհետեւ պիտի յիշեն թէ ատենօք հացը, արգասիքը իրենց տաժանքին, քարի կը փոխուէր իրենց ձեռքերուն մէջ, մինչդեռ երբ մեզի եկան՝ քարերն են որ հաց եղան: Պիտի հասկնան թէ ի՞նչ է արժէքը վերջնական հպատակութեան: Եւ արդէն որքան ատեն որ այգ բանը չըմբռնեն, մարդիկ դժբախտ պիտի ըլլան: Ո՛վ է որ ամենէն աւելի նպատառ է այգ անհասկացողութեան, բռէ՛ ինծի: Ո՛վ է որ հօտը բաժնեց եւ ցրուեց զայն անծանօթ

ճամբաներու վրայ: Բայց հօտը պիտի վերակազմուի, պիտի մտնէ հնազանդութեան վարախը եւ ընդմիշտ: Այն ատեն իրենց պիտի տանք քաղցր ու խոնարհ երջանկութիւն մը, իրենց պէս տկար արարածներու պատշաճ երջանկութիւն մը: Վերջապէս պիտի համոզենք զիրենք որ չհպարտանան, վասն զի Դո՛ւն էիր որ զիրենք բարձրացնելով սորվեցուցիր ատիկա, պիտի ապացուցանենք իրենց թէ զաղփաղփուէն էակներն իրենք, եղկելի մանուկներ, եւ թէ տղայական երջանկութիւնը ամենէն հեշտագին բանն է իրենց համար: Երկչոտ պիտի դառնան, մեզ աչքէ չպիտի հեռացնեն բնաւ ու սարսափով մեզի պիտի փաթթուին՝ ինչպէս որ մատուղ վառեակները կը մտնեն թխսամայրին թեւին տակ: Վախով խառն զարմանք մը պիտի զգան ու միանգամայն պիտի հպարտանան այնքան կորովին ու խելքին համար որով մենք պիտի նուաճենք ըմբոստներու անհամար բազմութիւնը: Մեր ցատումը պիտի դողացնէ զիրենք, երկիւղը պիտի տիրէ իրենց մէջ, մանուկներու եւ կիներու պէս արտասուակից աչքեր պիտի ունենան, բայց, մեր մէկ նշանով, շատ գիւրաւ պիտի անցնին ծիծաղին ու զուարթութեան, մանուկներու ճառագայթող հրճուածքին: Անշուշտ զիրենք պիտի բռնադատենք աշխատանքի, բայց պարագայ ժամերուն իրենց կեանքը պիտի կազմակերպենք տղու խաղի մը պէս, երգերով, խմբերգներով, անմեղ պարերով: Ո՛հ, թոյլ պիտի տանք իրենց նոյն իսկ մեղանչել — տկար են — ու ատոր համար մանուկներու պէս պիտի սիրեն մեզ: Պիտի ըսենք իրենց թէ կարելի է ամէն մեղք քաւել, եթէ մեր արտօնութեամբ գործուած է. ոչինչ է որ մեզ պիտի մղէ մեղքը թոյլատրել իրենց ու ատոր պատիժը մեր վրայ պիտի առնենք: Մեզ պիտի սիրեն իբրեւ բարերարներ որ իրենց մեղքին պատասխանատուութիւնը կը ստանձնեն Աստուծոյ առջեւ: Ո՛չ մէկ գաղտնիք պիտի ունենան մեզի համար: Իրենց հնազանդութեան աստիճանին հա-

մեծատ, իրենց պիտի արտօնենք կամ պիտի արգիլենք ասորիլ իրենց կրներուն եւ սիրուհիներուն հետ, զաւակներ ունենալ կամ ոչ, եւ ուրախութեամբ մտիկ պիտի ընեն մեզ: Մեր դատաստանին պիտի ենթարկեն իրենց խղճին ամենէն տաժանելի գաղտնիքները, մենք պիտի լուծենք բոլոր հարցերը ու հրճուանքով պիտի ընդունին մեր որոշումը, վասն զի այդ կերպով իրենց պիտի խնայուի ազատօրէն ընտրելու ծանր հոգը: Ու ամենքն ալ, միլիոնաւոր արարածներ, երջանիկ պիտի ըլլան, բաց ի հարիւր հազարի չափ հոգիներէ, իրենց ղեկավարներէն, բաց ի մեզմէ, գաղտնիքին աւանդապաշտներէն: Երջանիկները միլիոններով պիտի հաշուուին ու պիտի գտնուին միայն հարիւր հազար մարտիրոսներ՝ բարիին ու չարին անիծեալ ճանաչողութիւնը ունեցող: Խաղաղօրէն պիտի մեռնին, քաղցրօրէն պիտի շիջանին Քու անունովդ, ու անդեմականին մէջ մահ միայն պիտի գտնեն: Բայց մենք գաղտնիքը պիտի պահենք, իրենց երջանկութեանը համար, երկինքին մէջ յաւիտեական վարձատրութեան մը յոյսովը պիտի օրօրենք զիրենք: Վասն զի եթէ ուրիշ կեանք մը գոյութիւն ունենար, ապահովապէս իրենց նման էակներու համար չպիտի ըլլար: Մարգարէն կ'ըսէ թէ կրկին պիտի գաս դարձեալ յաղթելու համար, շրջապատուած Քու ընտրեալներէդ, ամենքն ալ հզօր ու հրպարտ. մենք պիտի ըսենք թէ այդ ընտրեալները ինքզինքնին միայն փրկած են, մինչդեռ մենք փրկած ենք ամենքը: Կ'ըսեն թէ պոռնիկը, հեծած անասունին վրայ ու ձեռքին մէջ ունենալով խորհուրդին բաժակը, պիտի անարգուի, թէ տկարները պիտի ընդվզին նորէն, պիտի բզկտեն անոր ծիրանին ու պիտի մերկացնեն անոր «պիղծ» մարմինը: Ոտքի պիտի ելլեմ ա՛յն ատեն ու Քեզի պիտի ցուցնեմ միլիոնաւոր երջանիկները որ մեզքը չեն ճանչցած: Ու մենք, որ մեր վրայ առած պիտի ըլլանք անոնց յանցանքները իրենց երջանկութեան համար, պիտի ցցուինք Քու առջեւ ու

պիտի ըսենք. «Բնաւ չենք վախճար Քենէ. ե՛ս ալ անապատը գտնուած եմ, ե՛ս ալ ապրած եմ մարախով ու արմատներով. ե՛ս ալ օրհնած եմ ազատութիւնը զոր շնորհեցիր մարդոց, ու կը պատրաստուէի երեւիլ ընտրեալներուն, հզօրներուն, ու ժեղներուն մէջ, «Թիւր ամբողջացնելու» ըղձանքէն ալրելով: Բայց ուշքի եկայ ու չուզեցի անմիտ դատի մը ծառայել: Ու վերադարձայ միանալու համար անոնց որ Քու գործը սրբաբեցին: Բաժնուեցայ հպարտներէն, եկայ խոնարհներուն ու պէս զի երջանկացնեմ զիրենք: Ինչ որ կ'ըսեմ Քեզի պիտի կատարուի, ու պիտի հիմուի մեր կայսրութիւնը: Կը կրկնեմ, վաղը, իմ մէկ նշանիս վրայ, պիտի տեսնես թէ այդ հլու հօտը բոցավառ ամուլներ պիտի բերէ խարոյկին ուր պիտի բարձրանաս՝ այսպէս մեր գործը խանգարելու եկած ըլլալովդ համար: Որովհետեւ եթէ կայ մէկը որ ամենէն աւելի արժանի ըլլայ խարոյկի՝ այդ ալ Դո՛ւն ես: Վաղը, Քեզ պիտի այրեմ: Ասացի:»

Իվան կանգ առաւ: Իր ճառը վերացուցած էր զինքը ու կը խօսէր մեծ ոգեւորութեամբ, վերջացուցած ատեն ժպտեցաւ:

Այիօշա լուռ մտիկ ըրած էր, ծայրագոյն յուզումով մը: Բազմաթիւ անգամներ ուզած էր եղբայրը ընդմիջել, սակայն զսպած էր ինքզինքը:

— Բայց... անհեթեթ ըսն է, գոչեց ան կարմրելով: Քու քերթուածդ Յիսուսի համար գովեստ մըն է, եւ ո՛չ թէ պարսաւ մը... Ինչպէս որ դուն կ'ուզէիր: Այդպէս միթէ պէտք է հասկնալ ազատութիւնը: Այդ է Օրթօտօքս Եկեղեցիին ըմբռնումը...: Հռոմն է, այն ալ ոչ ամբողջը, կաթիլիկութեան յոռեգոյն տարրերն են, հաւատաքննիչները, ձիգուիգները...: Քու հաւատաքննիչիդ պէս ուրուային անձնաւորութիւն գոյութիւն չունի: Որո՞նք են եղեր ուրիշին այդ մեղքերը որոնց բոլոր իրենց վրայ կ'առնեն: Որո՞նք են խորհուրդին այդ տէրերը որոնք մարդկութեան երջանկութեանը համար յանձնառու կ'ըլլան բանադրանքի: Ե՛րբ տեսնուած է ատիկա: Կը ճանչնանք

ճիգուիդները, գէշ կը խօսին անոնց վրայ, բայց միթէ նմա՞ն են քուկիններուդ: Երբե՞ք...: Հոռմէական բանակն են անոնք պարզապէս, ապագայ տիեզերական տիրապետութեան գործիքը, իրենց գործիքը, իրենց գլուխը կայսրով մը, Հոռմի քահանայապետով... ահա՛ իրենց խտէալը. ո՛չ մէկ խորհուրդ կայ հոգ, եւ ոչ ալ ո եւ է վսեմ տիրութիւն...: Տիրապետելու ծարաւը, աշխարհային ստոր բարիքներու գոհճիկ ցանկութիւնը... տեսակ մը ապագայ ճորտութիւն ուր մեծ հոգատէրեր պիտի ըլլան իրենք... ահա՛ այս է ամէնը: Թերեւս նոյն իսկ Աստուծոյ չեն հաւատար: Քու հաւատաքննիչդ ցնորք մըն է միայն...

— Կեցի՛ր, կեցի՛ր, բաւ իման ինդալով: Ինչո՞ւ այդչափ կը տաքնաս: Յո՞րք կ'ըսես: Շատ լաւ: Կը հաւատա՞ս սակայն թէ արդարեւ վերջին գարերու ամբողջ կաթովիկ շարժումը ներշնչուած ըլլայ իշխանութեան ծարաւէն, նպատակ ունենայ միայն աշխարհային բարիքները: Հայր Բալիսը չէ՞ որ քեզի այդպէս սորվեցուցած է:

— Ո՛չ, ո՛չ, ընդհակառակը, Հայր Բալիս անգամ մը քեզի պէս խօսեցաւ... բայց ապահովաբար երբեք նոյն բանը չըսաւ, յարեց Ալիօշա, ինքզինքին գալով:

— Ահա՛ թանկազին տեղեկութիւն մը, հակառակ քու «երբեք նոյն բանը չըսաւ»իդ: Բայց ինչո՞ւ ճիգուիդներն ու հաւատաքննիչները պիտի միանային լոկ աշխարհային երջանկութեան համար: Իրենց մէջ կարելի չէ՞ գտնել միթէ միակ մարտիրոս մը, ազնուական տառապանքի մը անձնատուր ու մարդկութիւնը սիրող: Ենթագրե՞նք թէ լոկ նիւթական բարիքներու պատուքն ունեցող այդ էակներուն մէջ՝ գտնուի իմ հաւատաքննիչիս պէս մէկ հոգի միայն, որ անապատը արմատներով աղրած է ու մոլեգին պայքարած է զգայարաններուն յաղթելու, ազատ ըլլալու, կատարելութեան հասնելու համար, ու ան միշտ սիրած է մարդկութիւնը: Յանկարծ պայծառաստե՞ն կը դառնայ, կը հասկնայ թէ միջակ երջանկութիւն մըն է հասնիլ կատարեալ

ազատութեան, երբ միլիոնաւոր արարածներ շնորհագուրկ կը մնան միշտ, չափազանց ապիկար իրենց ազատութիւնը կարենալ գործածելու համար, երբ այդ ազատուն ըմբոստները չափի կրնան իրենց աշտարակը աւարտել, եւ թէ այդպիսի սագերու համար չէր որ մեծ տեղապաշտը իր ներդաշնակութիւնն երազեց: Այս ամէնը հասկնալէ վերջ, հաւատաքննիչս ետ կը դառնայ եւ... կը միանայ խելացի մարդոց: Անկարելի՛ բան մըն է այդ:

— Որո՞նց կը միանայ, ո՞ր խելացի մարդոց, գոչեց Ալիօշա գրեթէ զայրացած: Խելք չունին անոնք, ո՛չ մէկ խորհուրդի տեղեակ են, ո՛չ մէկ գաղտնիքի... Անաստուածութիւն, ահա՛ իրենց գաղտնիքը: Քու հաւատաքննիչդ Աստուծոյ չի հաւատար:

— Լա՛ւ, շա՛տ լաւ, վերջապէս գուշակեցիր: Ճիշդ ես, եւ այդ է ամբողջ գաղտնիքը, բայց ստիկա տառապանք մը չէ՞ գտնէ իրեն պէս մարդու մը համար, որ իր կեանքը անապատին մէջ իր խտէալին դոհած է ու չէ դադարած մարդկութիւնը սիրելէ: Իր օրերու խոնարհումին՝ յատկօրէն կը համոզուի թէ մեծ ու ահեղ Ոգիին խորհուրդները միայն պիտի կրնային տանելի դարձնել գոյութիւնը անգոր ըմբոստներուն, «հեզմանքի համար ստեղծուած այդ վիժած էակներուն»: Կը հասկնայ թէ հարկ է ունկնդրել խորունկ Ոգիին, մահուան ու աւերումի Ոգիին, ու ատոր համար ընդունիլ սուսն ու խարդաւանանքը, մարդիկը գիտակցօրէն տանիլ անէութեան ու կործանումի, ամբողջ ճամբու ընթացքին խաբելով զանոնք թէ ուր կը տարուին, որպէս զի այդ ողորմելի կոյրերը երջանկութեան պատրանքը ունենան: Ուշագրութիւն ըրէ, նենգութիւնը կը կատարուի յանուն Անոր որուն ծերունին եռանդազին հաւատացած է ամբողջ կեանքի ընթացքին: Դժբախտութիւն մը չէ՞ ասիկա: Ու եթէ ասոր պէս մէկ մարդ միայն գոյութիւն ունենայ, հոգ չէ. «ստոր բարիքներու համար լոկ իշխանութեան ցանկութիւնը ունեցող» բանակին գլուխը, բաւա-

կան չէ՞ միթէ ամբողջ ողբերգութիւն մը յարուցանելու համար: Աւելին, նման մէկ պետ բաւական է մարմնացնելու համար Հոմէական կաթոլիկութեան ճշմարիտ վարիչ գաղափարը, իր բանականերով ու իր ճիգովիւններով, անոր բարձրագոյն գաղափարը: Քեզի կը յայտարարեմ թէ ես համոզուած եմ որ շարժումի գլուխը գլուխուղաներուն մէջէն այդ եզական տիպարը երբեք չէ պակասած: Ո՛վ գիտէ, Հոմէական քահանայապետներուն մէջ անոնցմէ քանի մը հատեր կային թերեւս: Ո՛վ գիտէ: Թերեւս այդ անիծեալ ծերունին, որ այնքան յամառօրէն կը սիրէ մարդկութիւնը, իր հասկցած եղանակով, դեռ գոյութիւն ունի բազմաթիւ օրինակներով, ու ատիկա ոչ թէ իբրեւ գիպուածի արդիւնք, այլ համաձայնութեան մը, գաղափարի միութեան մը ձեւին տակ, որ երկար ատենէ ի վեր կազմակերպուած է խորհուրդը պահելու, դժբախտներուն ու տկարներուն երջանկութեանը համար պաշտանոցմէ յափշտակելու համար: Ապահովաբար, ճակատագրօրէն այս աշխարհն է: Կ'երեւակայեմ՝ նոյն իսկ թէ ազատ-որմնագիրները իրենց վարպետութեան իբր խարխալ ունին նմանօրինակ խորհուրդ մը, ու ատոր համար է որ կաթոլիկները այնքան կ'ատեն ազատ-որմնագիրները, մրցակից մը կը տեսնեն անոնց մէջ, միութեան գաղափարին ցլումը, մինչդեռ իրենք կ'ուզեն մի հօտ և մի հովիւ: Բայց իմ մտածումս պաշտպանած ատենս, կարծես կը նմանիմ հեղինակի մը որ չի հանդուրժեր քու քննադատութեանդ: Ա՛լ փակենք այս հարցը:

— Թերեւս դուն ալ ազատ-որմնագիր մըն ես, յանկարծ բերնէն փախցուց Ալիօշա: Աստուծոյ չես հաւատար գուն, աւելցուց խորունկ տրամութեամբ մը: Իրեն աշխարհ թուած էր թէ եղբայրը ծաղրաճու ձեւով մը իրեն կը նայէր: — Ի՞նչպէս

կը վերջանայ քերթուածդ, յարեց աչքերը խոտարհած, — ամբողջը ա՛յդ է:

— Կ'ուզէի սա ձեւով վերջացնել. Հաւատաքննիչը կը լռէ. բանտարկեալին պատասխանին կը սպասէ պահ մը: Անոր լռութիւնը կը ճնշէ զինքը: Գերին ամբողջ ժամանակը մտիկ ըրաւ զայն իր թափանցող ու հանգարտ ակնարկը անոր սեւեւած, յայտնապէս մտադիր ո՛չ մէկ պատասխան տալու: Ծերունին պիտի փափաքէր որ բան մը ըսէր իրեն, հոգ չէ թէ դառն ու զարհուրելի խօսքեր ըլլային: Յանկարծ կալանաւորը կը մօտենայ իննսունամեայ ալեւորին ու կը համբուրէ անոր անարիւն շրթները: Այդ է ամբողջ պատասխանը: Ծերունին կը սարսռայ, իր շրթները կը դողան, կ'երթայ գուռը կը բանայ ու կ'ըսէ. «Անցի՛ր գնա ու ալլ' եւս մի վերադառնար... ալլ' եւս բնա՛ւ:» Եւ կը ձգէ որ ան հեռանայ քաղաքին մութին մէջէն: Կալանաւորը կ'անհետանայ:

— Հասա ծերունի՛ն:

— Համբոյրը իր սիրտը կ'այրէ, բայց կը յամառի իր գաղափարին մէջ:

— Եւ դուն ալ իրեն հետ ես, գոչեց գառնութեամբ Ալիօշա:

— Ի՞նչ տարօրինակութիւն, Ալիօշա: Անիմաստ քերթուած մըն է այս, գործը երիտասարդ ուսանողի մը որ երբեք ոտահաւոր չէ գրած: Կը կարծես թէ հիմա ճիգովիւններուն պիտի երթամ, միանալու համար անոնց օրոնք իր գործը սրբագրած են: Է՛հ, Տէր Աստուած, ինձի ի՞նչ փոյթ: Քեզի ըսած եմ արդէն, անգամ մը երեւուն տարեկան ըլլամ՝ այն ատեն է որ պիտի փշրեմ բաժակը:

Յ. ՏՕՍԹՕՅԵՎՍՔԻ

Թարգմ. Գ. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Նիկոսիա